

о. Пантелеймон (Анатолій Сварчевський)

КОЗАЦЬКІ КРЕСАЛА-ОГНИВА З ЛЯДАВСЬКИХ ОКОЛИЦЬ (СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТЕР'Я)*

Авторська стаття полягає у поданні відомостей про добірку кресал із Лядавських околиць (Середнього Подністер'я). Наявність кресал повністю підтверджує теорію про те, що Лядавські околиці свого часу були своєрідними козацькими осередками Середнього Подністер'я у Козацьку добу.

Відомими, але не досить вивченими старожитностями козацької доби є залізні кресала-вогневи-добувачі, які використовувалися разом із кременем для висікання вогню. Кресало, чи огниво, використовувалося у побутових цілях, у т.ч. для паління люльки. Залізні кресала різних форм та типів відомі ще з фіналу раннього залізного віку у населення пшеворської та черняхівської культур. Але значного поширення і застосування вони набувають лише у давньоруський час. На селищах та могильниках цієї доби такі знаряддя становлять досить значну частку серед металевих знарядь.

Для часу розвинутого середньовіччя, на матеріалах розкопок Новгород, Б.Колчиним побудована стратиграфічно-хронологічна таблиця побутування різних типів кресал за періодами [Колчин, 1959, с. 98-102]. Дана періодизація використовується і для датування аналогічних виробів давньоруського та золотоординського часу з території України загалом та Східного Поділля зокрема. Якщо датування кресал киеворуської доби у тій чи іншій мірі розроблене, то щодо такої схеми, відносно часу пізнього середньовіччя, цього сказати не можна. Та й знахідок, а тим більше опублікованих, огнив цього часу не так уже й багато, а ще менше з наявністю більш-менш точного датування. Це пояснюється, перш за все, лише початком археологічних досліджень пам'яток козацької доби наприкінці ХХ та початку ХІХ ст.

Лише в останні десятиліття вивченню доби пізнього українського середньовіччя приділяється трохи більша увага. Серед найбільш цікавих та вагомих робіт варто назвати розкопки І.К.Свешніковим місця Берестецької битви, де серед знахідок трапилося й кілька кресал [Свешніков, 1993, с.186, рис.37:13-14], які мають точну хронологічну позицію в козацькій археології. Більшість інших огнив представлені випадковими знахідками і датуються

здебільшого досить широко — від ХV до ХVІІІ ст. А деякі типи корабле- та калачеподібних, досить часто фігурних, кресал були поширені навіть на початку ХХ ст. [Вовк, 1995, с.59; Шаповалов, 2001, с. 135]

Представлена колекція пізньосередньовічних кресал із Лядавських околиць (Середнього Подністер'я), теж репрезентована випадковими знахідками Гетьманської доби, хоча більш точна хронологічна атрибуція виробів може бути здійснена лише з певною часткою умовності.

Колекція пізньосередньовічних кресал збиралася автором протягом багатьох років у околицях села Лядави (2-5км.). Більша частина кресала походить з людських городів та лісу у с. Лядава (рис. 2:11-12), с. Нагорян (рис. 1:5-7, 2:1-3), с.Яришева (рис. 1:1-4, 2:8-10) та с. Кременне (рис. 2:4-6). Ще два кресала походить з с. Козлів (рис. 1:8, 2:7).

20 представлених кресал з колекції повністю можна віднести до доби Козаччини з огляду на кілька причин:

По-перше, це звичайно те, що їх було знайдено разом з іншими матеріалами, датованими ХVІІ-ХІХ ст. на прилеглих територіях колишніх козацьких селищ.

По-друге, це досить добрий стан збереженості огнив, що теж свідчить на користь їх більш пізнього датування.

А по-третє, — співвіднесеність відомих, більш-менш точно датованих знахідок з іншими територіями.

У авторській колекції чітко виділяються два типи кресал, що існували за доби пізнього середньовіччя: калачеподібні (рис.1) та кораблеподібні (рис.2).

До першого типу належать 12 огнив, що теж мають внутрішньовидові відмінності. Виготовлені вони переважно із підпрямокутної сталеві смужки, що поступово стає тонше від центру до завитків.

* Доповідь з програми V Археологічних читань, присвячених пам'яті Івана Михальчишина, 9 грудня 2016 р.

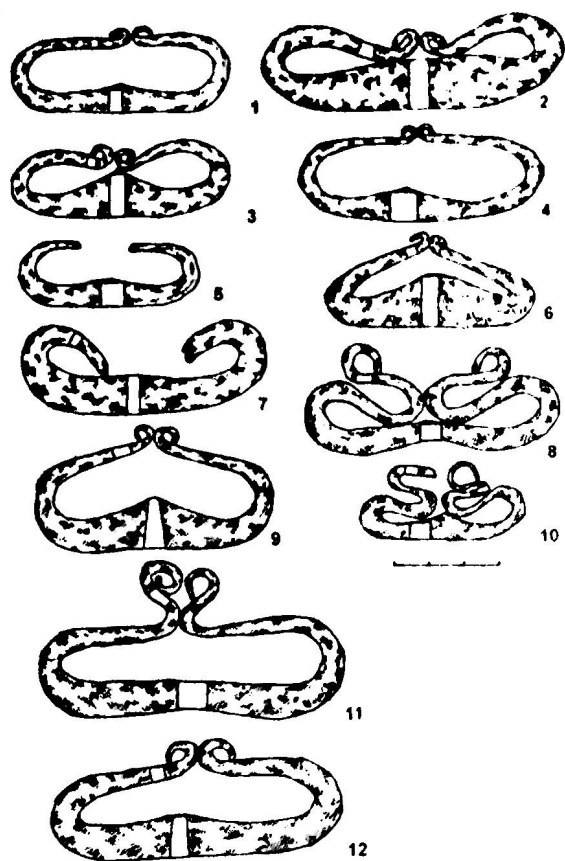

Рис. 1

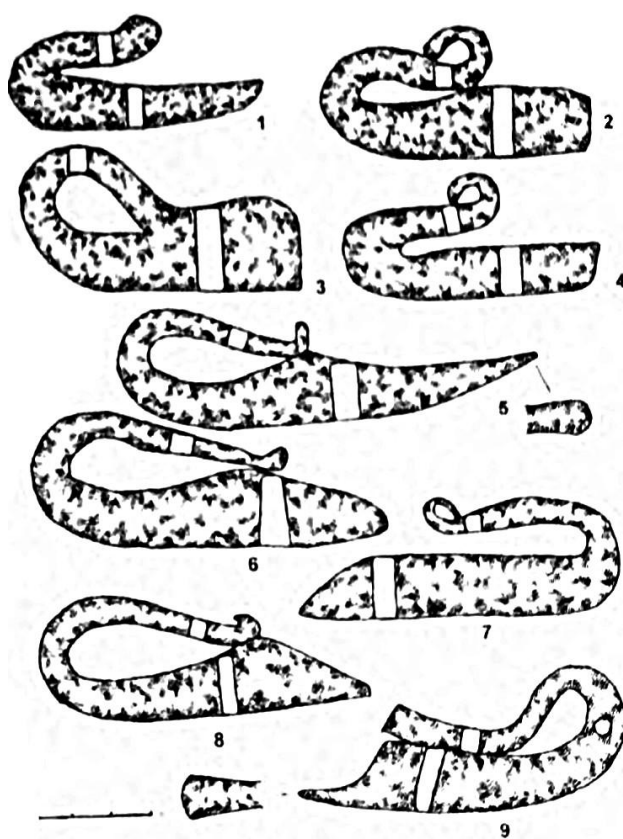

Рис. 2

Причому, прямокутність дроту в перетині майже завжди зберігається, лише 2 вироби мають незначне потоншення у верхній частині язичка кресал, що характерне, переважно, для більш ранніх, давньоруських огнив.

Не спостерігається на калачеподібних кресалах й інших елементів, що притаманні аналогічним виробам більш раннього часу: високий, часто різко виражений чи зрізаний язичок, увігнута чи виступаюча спинка, рельєфне оздоблення та ін. Немає в них і рис кресал золотоординського та литовсько-польського часу. Взагалі, калачеподібні кресала у зазначений час поступово виходять з ужитку, поступаючись місцем овальним та пізніше кораблеподібним. Огнива XVII — поч. XVIII ст. з Берестечка [Свешніков, 1993, рис. 37:15] та з козацького поховання на Великому Дубовому острові у Надпоріжжі [Шаповалов, 2001, рис. 3:138] мають асиметричні обриси та виконані досить грубо.

Для представлених у колекції зразків характерна чіткість і симетричність форм, більшість із них мають пряму спинку та майже паралельні їй завитки, що закінчуються короткими закрученими на один оберт назвні краями (рис. 1:1,3-5,12); іноді

завитки підняті догори чи навпаки, опущені донизу (рис. 1:2,6,7,9). Найбільш поширеними серед кресал цього типу були огнива середніх розмірів. Переважна більшість з них — зі слабо вираженим язичком (рис. 1:1,3-5,7,9,12) чи взагалі без нього (рис. 1:2,7). Цікавими є кресала із завитками на 3 та 4 оберти, причому у двох із них кінцеві завитки звернені до середини (рис. 1:8,10,11).

8 кресал з колекції відносяться до кораблеподібних чи санчатоподібних типів [Сагановіч, 1989, с. 184]. Такі кораблеподібні огнива майже не зустрічаються за давньоруської епохи [Колчин, 1959, с.98-102]. Переважна більшість кораблеподібних кресал з'являється вже з XV ст. Ранні кресала цього типу — досить різноманітних форм [Сагановіч, 1989, рис. 90:3], іноді з розклепанними носиками та отворами для прив'язування (рис.2:9). У XVII ст. кресала такого типу вирізняються виділеним потоншеним закрученим носиком, із невеликим "відростком" у задній частині спинки та хвилястим завитком, часом навіть спаяним із робочою частиною [Свешніков, 1993, рис. 37:13-14; Духін, 1995, рис.1]. Переважна ж більшість кораблеподібних кресал, представлених у колекції, має тенденцію до одно-

типностi форм. Серед них переважають вироби iз прямою спинкою, загостреною (рис. 2:1,5,7,8) чи тупою (рис. 2:2-4,6) на кiнцi, iз язичковими потовщеннями у верхнiй частинi робочого краю (рис. 2:2,5,6,8) чи без них (рис. 2:1,3,4,7), до яких спрямованi потоншенi краi кресал, якi часом навіть сти-каються. Край останнiх зазвичай завитий на 0,5 чи 1 оберт. Край завивка на одному iз кресал спаяний iз верхньою частиною спинки (рис. 2:3). Ще одне огниво iз довгим розклепаним на кiнцi носиком

(рис. 1:5) має аналогiї з подiбним кресалом iз Надпорiжжя [Шаповалов, 2001, рис. 3:137]. Такi вироби використовувалися, як вже зазначалося вище, i в ХІХ ст.

Отже, як бачимо, представлена добiрка кресал iз Лядавських околиць (Середнього Поднiстер'я), зi значною часткою вiрогiдностi, може бути датована ХУІІІ-ХІХ ст. i репрезентує матерiальну культуру українського населення цього рeгiону.

Джерела:

1. Вовк Х.Т. Студiї з української етнографiї та антропологiї. — К.: Мистецтво, 1995. — 336 с.
2. Духiн О. Городок Козача Пристань на Сiверському Донцi // Дослiдження археологiчних пам'яток українського козацтва. — К., 1995. — Вип. 4. — С.43-46.
3. Колчин Б.А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого // МИА. — Л.-М.: Изд-во АН СССР, 1959. — № 65. С.7-120.
4. Сагановiч Г.М. Кавальскiя вырабы средневяковага Мсцiслава // Помнiкi мастацкай культуры Беларусi. Новыя даследавання. Мiнск: Навука i Тэхнiка, 1989. — С. 183-189.
5. Свешнiков I.К. Битва пiд Берестечком. Львiв: Слово, 1993. — 305 с.
6. Шаповалов Г.І. Суднопластво у духовностi давньої України. — Киiв-Запорiжжя: Дике поле, 2004. — 204 с.

Катерина Валентирова

БАСЕЛАРД В ОЗБРОЄННІ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МОРЕПЛАВЦІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я*

В ході досліджень затонулого середньовічного судна поблизу поселення Новий Світ протягом сезону 2013 року Центром підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було знайдено декілька артефактів, в подальшому ідентифікованих як кинджали типу баселард. Ці знахідки є унікальними для території України. Їх вивчення дотичне до важливих питань щодо історії мореплавства та морської торгівлі, розвитку клинкової зброї, крос-культурних зв'язків, які мали місце в Північному Причорномор'ї за доби Середньовіччя. На особливу увагу заслуговує зіставлення археологічного матеріалу з інформацією, що несуть в собі письмові джерела. Це дозволяє краще зрозуміти археологічний та історичний контекст, місце предметів у ньому.

Ключові слова: *баселард, холодна зброя, морська торгівля, Північне Причорномор'я, Середньовіччя*

During the field season 2013 daggers type baselard were found on the medieval shipwreck near Novy Svet. This finding is unique for Ukrainian territory. Researching baselards linked to important questions about the history of navigation and maritime trade, melee weapon development, cross-cultural relationships in the Northern Black Sea region in the Middle Ages. Comparison of archaeological and written sources allows us to better understand the artifacts and its archaeological and historical context.

Keywords: *baselard, melee weapon, maritime trade, Northern Black Sea region, Medieval Ages*

Історія окремих видів зброї – призма, через яку по-новому можна побачити дійсність, в якій вони народжувались та побутували. Зброя в археології не рідко виступає культурним та хронологічним маркером, вказує на поширення технологій, військових традицій, зв'язків між рі-

зними спільнотами та багато іншого. Тим не менш, перед тим, як конкретний артефакт буде здатний виконувати подібну роль, він повинен пройти через процедуру максимально повного дослідження. На сьогодні така процедура вимагає широкого залучення неархеологічних методів з

* Доповідь з програми V Археологічних читань, присвячених пам'яті Івана Михальчишина, 9 грудня 2016 р.